

М. М. Маркович (Дрогобич)

Політика імператора Юліана щодо відбудови єрусалимського храму іудеїв: контroversійність проблеми

М. Markovych (Drohobych)

The Policy of Emperor Julian for the Reconstruction of Jerusalem Temple of the Jews: a Controversy of the Problem

Юліан відкинув політику імператора Констанція II і цезаря Галла щодо іудеїв, яка славилася особливою жорстокістю. Засуджуючи у листі до єврейської громади Антіохії важкі податки, Юліан обіцяв не тільки відмовитися від старих поборів, але не встановлювати ніяких додаткових. Євреї відчували свободу вперше з часів Александра Севера. Дискусійною залишається проблема відбудови єрусалимського храму іудеїв. Повідомлення про невдалі спроби Юліана подають нам Григорій Назіанзин (Gr. Naz. Or. V), Амміан Марцеллін (Amm. Marc. 23, 1, 2–3), Сократ Схоластик (Socr. HE, III, 22).

Повідомляючи про спробу імператора відбудувати єрусалимський храм, Амміан Марцеллін зауважує, що він хотів зробити це для того, щоб залишити на пам'ять про своє правління велику споруду. Історик повідомляє, що Аліпій, якому, начебто, було доручено цю роботу, розпочав її, «...Але клуби полум'я, які виривалися частими спалахами поблизу фундаменту, зробили це місце недоступним для робітників, оскільки їх декілька разів обпекло полум'я. Так і припинилося це починання через запеклий опір стихії» (Amm. Marc. 23, 1, 2–3).

Щодо цього збереглися свідчення і самого імператора Юліана. Деякі дослідники припускають, що лист міг бути написаний християнським автором [1, С. 286], проте більшість з них називають джерело автентичним. У листі до общини євреїв, який був написаний наприкінці 362 — на початку 363 р. в Антіохії [2, с. 573; 3, с. 177], він зазначає: «...коли я успішно завершу війну з Персією, я зможу відновити своїми власними зусиллями священне місто Єрусалим, яке протягом багатьох років ви жадали побачити заселеним, і, можливо, приведу поселенців туди, і, разом з вами, прославлю Всевишнього Бога в ньому» (Jul. Ep. 51). Словосполучення «Всевишній Бог» звичайно, відображає поточну тенденцію до монотеїстичних або генотеїстичних вірувань, добре відомих у пізній античності [4, с. 22].

Версія подій Григорія Назіанзіна сповнена опису серії Божих чудес, які перешкодили Юліану у відбудові Єрусалимського храму іудеїв: «...Коли ж, налякані раптово сильним вихором і землетрусом, кинулися до одного з найближчих храмів, одні молитися, інші, як звичайно буває у подібних випадках, шукаючи порятунку, де тільки можна, інші ж були охоплені загальною панікою, змішалися з натовпом утікачів, тоді, за словами деяких, храм їх не прийняв. Йдучи до відчинених воріт, виявили, що вони зачинені якоюсь невидимою силою, яка чудодіє цим так, щоб нажахати нечестивих, а благочестивих убезпечити. Але всі вже говорять і впевнені, що коли намагалися увійти, з храму вийшов вогонь і одних попалив і винищив, а інших, покалічивши, залишив живим пам'ятником Божого гніву і помсти грішникам. Так це було, і всякий повинен вірити цьому, так само як і іншим Божим чудесам. Ще ж дивніше і очевидніше для всіх було світло на небі, яке зображало хрест. Це зображення та ім'я, яке перше зневажене було на землі безбожними, робиться нині для всіх однаково видимим на небі і служить знаком Божої перемоги над нечестивими, переважно перед будь-яким іншим переможним знаменням» (Gr. Naz. Or. V). Можна зробити однозначний висновок про те, що християнський історик пише з переказів «...Але всі вже говорять і впевнені...» (Gr. Naz. Or. V).

Сократ Схоластик описує таке: «І дійсно, в одну ніч сильний землетрус викинув каміння стародавніх основ храму і розкидав їх всіх, разом із будівлями, які стояли поблизу. Від цієї події іудеї нажахалися, і чутка про неї зібрала до того місця багатьох людей, які прийшли здалеку. Коли ж народу зібралось безліч, сталося й інше диво. Вогонь з небес знищив всі знаряддя будівельників. Потрібно було бачити, як полум'я пожирало молотки, долота, пили, сокири, і взагалі всі інструменти, що були у працівників для побудови. Вогонь пожирав все це протягом цілого дня. Іудеї, впадши в паніку, мимоволі визнавали Христа Богом, але не стали діяти по волі Його, а залишалися наполегливими в забобонах іудейства. І навіть третє чудо, яке трапилось після того, не привело їх до істинної віри: наступної ночі, на їхньому одязі відбилосся зображення хреста. Побачивши ці зображення коли настав день, вони хотіли витерти і вимити їх, але не могли стерти жодним засобом. За словами Апостола, іудеї скам'яніли і відкинули благо, яке було в руках у них. Так храм, замість того, щоб бути відновленим, був зруйнований тоді остаточно» (Socr. HE, III, 22). Сократ також не веде свою розповідь від першої особи. Християнські історики античності, як і представники церковної історіографії, вважають, що своєю обіцянкою відбудувати храм та Єрусалим для іудеїв Юліан хотів підбурити іудеїв проти християн, а також посміятися над пророцтвом Ісуса Христа про єрусалимський храм (Gr. Naz. Or. V; Socr. HE, III, 22) [5, с. 73]. Висвітлення у такому ракурсі діяльності імператора додає негативного забарвлення його релігійній політиці. Уся ця історія бере

початок від свідчення Григорія Назіанзіна. Він, мабуть, знав, що імператор мав намір відбудувати храм і тому, можливо, придумав легенду, яка мала стати точкою тріумфу в його уявній поразці, що насправді була викликана його ранньою смертю. До того Юліан лише обіцяв євреям відновити місто і відбудувати храм. Ця історія Григорія незабаром поширилася направо і наліво, і так звані обґрунтування цього більш пізніми письменниками були практично марними. Всі вони копіювали його і еволюціонували до нових чудес, які поліпшували легенду [6, с. 634].

На думку М. Адлера, Амміан Марцеллін, можливо, також знав про намір Юліана відновити єрусалимський храм, як і про те, що цю роботу буде доручено Аліпію. Найімовірніше, історик дізнався про храм з чуток і через свою любов до запису дивних і незвичайних подій, відвів місце чудесам, записаним Григорієм, але при тому позбавив їх християнського забарвлення [6, с. 642–651]. Можливо, це повідомлення мало за мету показати зведення Юліаном архітектурної споруди на пам'ять про своє правління, як це описано щодо імператора Констанція II. У науці побутує ще одна цікава думка, висловлена Р. Светловим. Учений переконаний, що, крім внутрішньополітичних і релігійних інтересів Юліана, причини для такого рішення лежали також у зовнішньополітичній сфері. Плануючи розпочати перську кампанію (363), яку готував ще його попередник Констанцій II, Юліан міг пам'ятати про сумний досвід парфянської війни Траяна (115–116). Тоді римським військам чинили рішучий опір євреї, які проживали в Нісібісі і Едесі, а услід за цим почалося повстання в Палестині і в громадах діаспори (особливо в Лівії, Єгипті та на Кіпрі). Демонстративні й завчасні кроки Юліана забезпечували римській армії лояльність іудеїв і в імперії, і на території майбутніх військових дій [7, с. 158]. На нашу думку, такий підхід до проблеми видається досить обґрунтованим.

Повідомлення істориків про виділення імператором значних коштів на відбудову храму є неправдивим, оскільки імперія готувалася до масштабної війни, на що було витрачено значні кошти, при тому, що скарбниця не відзначалася великими багатствами. Юліан, завдяки своїм дружнім стосункам з євреями і через ворожнечу до християнства, можливо, планував відновити священне місто і його святилище, але відклав реалізацію цього плану до повернення з Персії, звідки він не повернувся [6, с. 642–651]. Е. Гіббон обґрунтовано вважає, що причиною припинення робіт із відновлення храму іудеїв стала смерть імператора Юліана [8, с. 543].

Література

1. *Young F., Ayres L., Louth A. The Cambridge History of Early Christian Literature.* — Cambridge, 2008.
2. *Император Юлиан.* Полное собрание творений. — СПб., 2016.

3. *The Works of the Emperor Julian / With an Eng. trans. by W. C. Wright. Vol. III : Letters. Epigrams. Against the Galilaeans. Fragments.* — L.; N. Y., 1923.
4. Миллар Ф. Восстановление Иерусалимского храма // ВДИ. — 2008. — № 1.
5. Тальберг Н. Д. История христианской Церкви. — Ч. 1. — М., 2000.
6. Adler M. The Emperor Julian and the Jews // *The Jewish Quarterly Review.* — 1893. — № 4. — Vol. 5.
7. Светлов Р. В. Юлиан Отступник и его «Письмо к общине иудеев» // Вопросы философии. — 2017. — № 3.
8. Гиббон Э. История упадка и разрушения Великой Римской империи : Закат и падение Римской империи : В 7 т. — Т. 2 / пер. с англ. — М., 2008.

